

Архівни України

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЮЛЕТЕНЬ АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР

16767m
ЖЖ

ЗМІСТ

Наказ начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР № 42 від 11 вересня 1970 р. «Про встановлення щорічних заохочувальних премій за кращі наукові праці і методичні розробки в галузі архівознавства, діловодства та спеціальних історичних дисциплін»	3
Положення про щорічні заохочувальні премії Архівного управління при Раді Міністрів УРСР за кращі наукові праці і методичні розробки в галузі архівознавства, діловодства та спеціальних історичних дисциплін	4

СТАТТІ

В. Коновалова — П'ятирічний план розвитку архівної справи в Українській РСР (1971—1975 рр.)	5
Я. Ісаєвич (Львів) — Деякі питання бібліографії видань братств	9

ПОВІДОМЛЕННЯ

Л. Муравйова (Томськ) — М. М. Бакай та його роль в організації архівної справи	17
Б. Крендель — Як краще організувати облік і зберігання документів в установах	21
Я. Кісь (Львів) — Легенди і факти про Роксолану	25
М. Рудько — До розшуків портрета С. А. Подолінського	31
Б. Яценко (Ужгород) — Про Троянь	34

ОБМІН ДОСВІДОМ

Н. Врадій (Львів) — Про удосконалення науково-довідкового апарату в ЦДІА УРСР у м. Львові	44
В. Резнікова (Харків) — Про подокументну каталогізацію фондів профспілок у Харківському облдержархіві	46
Г. Денисенко (Житомир) — Збирання спогадів — справа невідкладна	49
Л. Білаш (Кіровоград) — Про розшифрування фотодокументів при складанні анотацій	51
В. Смальченко (Донецьк) — Про передачу документальних матеріалів з райміськдержархівів до облдержархіву	52

ДОКУМЕНТИ

Т. Федорова (Ленінград) — Нові документи про встановлення Радянської влади в Одесі в січні 1918 р.	54
М. Гуменюк (Львів) — Лист Миколи Вороного до М. Ф. Комарова	59

№ 6 (104)

Листопад —
Грудень

РІК ВИДАННЯ
XXIV

КИЇВ — 1970

Академія Наук УРСР
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ІНСТИТУТ

ЛЕГЕНДИ І ФАКТИ ПРО РОКСОЛАНУ

На одному із семи горбів вічного міста Константинополя, на місці колишнього жіночого торгу піднімається величавий мавзолей Сулейманія, в якому похована незвичайна жінка XVI століття, жінка, яку дала наша земля, і котра, як жодна інша у феодальній Османській імперії, записана на багатьох сторінках її історії — Роксолана...

Хто вона ця славетна жінка? Яке її походження, ім'я? Як змогла дійти до цих висот, стати першою і єдиною дружиною, другом і найкращим дорадником наймогутнішого імператора Османської імперії Сулеймана II Величного (1520—1566).

Саме у період правління Сулеймана II феодальна Османська імперія досягла вершин своєї могутності. Вона завоювала і підкорила Болгарію, Сербію, Грецію, Боснію, Албанію, Молдавію, Кримське ханство, Малу Азію, Сирію, Месопотамію, Вірменію, Єгипет. Активна територіальна експансія Сулеймана II була спрямована головним чином на країни Європи. У 1521 р. турки захопили Белград, у 1526 р. розбили під Могоачем угорську армію, у 1529 р. турецька армія стояла перед брамами Відня.

Як називалася, звідки походила Churrem Hasseki (весела султанша)? Сучасники називали її *Rossa, Russa, Rosa, Roxa, Roxolana*. Німецький хроніст XVI ст. Лоніцерій називає її *Rossa*.¹ Так само називає її, а також і Роксоланою, тогочасний німецький дипломат у Константинополі Бусбек.² Італійський історик першої половини XVI ст. П. Джовіо називає її Роксоланою.³ Про українське походження Роксолани говорить венеційський посол (1526 р.) Петро Брагадіно «*die natione Russa*», а також другий італійський дипломат у 1554 р. Доменіко Тревізано «*ed di Russia*» «Вона з Русі».⁴ Россою називає її найвищий тлумач Сулеймана II Ібрагім Бег (Страш), потуречений поляк.⁵

Її українське походження підтверджують записи сучасника Михайла Литвина, зроблені у 1549—1551 рр.» «...Так и теперь любимейшая жена турецкого императора мать его старейшего сына и наследника была некогда похищена в нашей стране».⁷ Не заперечували цього історики-сходознавці А. Кримський, Гаммер, Йорга та ін.⁸ Правда, були спроби привласнити собі славетну султаншу французами та італійцями*.

Якщо українське походження Роксолани стоїть поза сумнівом, то ім'я її ще не з'ясоване. Назва Роксоланія (*Roxolania*) була відома ще в античну епоху — нею іменували одне з племен Північного Причорномор'я. Назви Роксоланія, Роксія зустрічаються часто в авторів XVI ст. і під ними розуміють землю «Червоної Русі», територію Руського і Белзького воеводств і частини Західного Поділля. Польський хроніст

¹ *Chroniconum Turcicorum in quibus Turcorum origo, principes, imperatores, bella, praelia, caesares, victoriae rei-que militaris ratio et caetera*, a Lonicero, Frankfurt a. M., 1578, t. I, p. 38, 97.

² U. G. Busbequi, *Legationis Turcicae epistolae quatuor*, 1633, p. 60.

³ P. Giovii, *Historiarum sui temporis*, 1552, t. II, p. 371.

⁴ А. Кримський, *Історія Туреччини*, Київ, 1924, стор. 184.

⁵ Там же.

⁶ A. Zajaczkowski, *List turecki Sulejmana II do Zygmunta Augusta w ówczesnej transkrypcji i tłumaczeniu polskiem z r. 1551*, *Rocznik Orientalistyczny* 1936, str. 115—116.

⁷ Мемуари, относящиеся к истории Южной Руси, вып. 1, 1890, под ред. В. Антоновича, стор. 19.

⁸ А. Кримський, назв. праця, стор. 184—186; J. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 1828, B. III, S. 283, 338, 345, 350; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 1909, B. II, S. 345.

* Крім сучасників, історія Роксолани цікавила багатьох істориків і amatorів уже від першої половини XVII ст. Француз Мармонтель створив спеціальну оперету про Роксолану. І. Ф. Негер і Валліх вважали, що Роксолана походила з Італії, міста Сієнни, схоплена і продана в гарем у 1525 р.

Б. Ваповський (1480—1535) називає «Львів центром Роксії»⁹. Кардинал Комендоні, який теж був на землях Польщі в XVI ст., називає Львів столицею Роксоланії¹⁰. Цю думку підтверджує поетичний опис Червоної Русі польського письменника С. Кльоновича «Роксоланія»¹¹.

Якщо походження Роксолани з українських земель підтверджують численні історичні аргументи, то про її походження з міста Рогатина говорить лише одне джерело, а саме польський поет-історик С. Твардовський. У своїй поемі про посольство князя Криштофа Збараського до турецького султана Мустафи у 1621 р. Самюель Твардовський, член цього посольства, відводить дуже багато місця (стор. 168—173) Роксолані. Він перший називає її дочкою простого рогатинського попа¹² і це, повторюємо, єдина згадка, єдине джерело про її походження. Свою поетичну розповідь він основує на живій традиції — численних розповідях про Роксолану, почутих ним у Стамбулі. Нема жодних підстав твердити, що Твардовський вигадав місце походження Роксолани. Він не симпатизує їй, вважає підступною, порівнюючи з Федрою і Клеопатрою. «Одній Русинці вбогій,— говорить він про Сулеймана,— дався водити за ніс»¹³. Він весь час пише про неї, як про Русинку (п'ять разів) і лише раз називає Роксоланою¹⁴. На вірогідність слів Твардовського у якійсь мірі вказують його відомості про інші історичні факти та події цього часу, які підтверджені дослідниками історії Туреччини XVI ст. (Гаммер, Йорга, Кримський та ін.).

В історичній і художній літературі зустрічаємо ім'я і прізвище Роксолани — Настася Лісовська, але воно взяте з народної традиції, не підтверджене жодними історичними джерелами. Правда, прізвища Лісовських зустрічаються у XVI—XVII ст.

Традиція, на яку покликаються різні автори, називаючи Роксолану Настасею Лісовською, недостатня для історичної аргументації, до того ж її могла утворити сама історична і художня література, яка писала про Роксолану вже від першої половини XIX ст. Якщо є безсумнівним походження Роксолани з України, з Руського воеводства, з містечка Рогатин (тепер Івано-Франківська область), то вимагає з'ясування інше питання — коли, за яких умов вона потрапила в гарем Сулеймана II?

Українські землі, захоплені польськими і литовськими феодалами в XIV—XV ст., терпіли не лише важкий соціальний і національний гніт, але піддавалися частим татарським і турецьким варварським наскокам. У народній пісні співається:

Зажурилась Україна, що нігде прожити:
Гей витоптала орда кіньми маленькі діти.
Ой маленьких витоптала, великих забрала,
Назад руки постягала, під хана погнала.

І справді, вже від другої половини XV ст. не було року, щоб татарські і турецькі загопи не нападали на землі України. Їх шляхи: Чорний, Кучманський, Муравський і Молдавський починалися від Перекопу, берегів Чорного моря, йшли в Литву, Польщу, Росію, але всі через

⁹ B. Wapowski ego, Kroniki, 1874, str. 86.

¹⁰ Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce z rękopisów tudzież dzieł, przez J. U. Niemcewicza, 1882, t. I, str. 166.

¹¹ S. Klonowicz, Roxolania, 1584.

¹² Przeważna legacja i. o. Krysztofa Zbaraskiego do Najjaśniejszego sultana cesarza tureckiego Mustafy w r. 1621 przez Samuela z Skrzyzny Twardowskiego, Poezje Samuela z Sk. Twardowskiego, 1861, str. 169.

„Ze ją siostrą królewską Soliman nazywa
Podlego z Rohatyna popa była corą,
Oddana niewolnicą do szaraju którą
Z urody jej Soliman tak podobał sobie,
Ze nad wszystkie sultany przeniósł ją w ozdobie”.

¹³ Там же, стор. 170—174.

¹⁴ Там же, стор. 168—173.

Україну і несли цій землі пожежі, грабежі, смерть, сльози. Тисячі людей захоплювали у полон. Михайло Литвин, який у першій половині XVI ст., як дипломат великого князя, їхав у Крим, писав, що орендареві мит на Перекопі доводилося бачити величезну кількість полонених, що їх так часто гнали татари, запитував: «Чи лишилися ще якісь люди у вашій країні, чи може їх зовсім нема?». А також цікавився, звідкіля береться їх така велика кількість¹⁵.

Великий литовський князь, він і польський король, мало турбувався про захист цих земель. Українське козацтво було ще в процесі формування і в тому часі ще не стало грізною військовою силою, захисником рідної землі. Правда, середина XVI ст. була вже періодом активної діяльності козацтва, наїздів на татарські і турецькі фортеці: Очаків, Білгород. Уже в 1556 р. і вдруге у 1557 р. Сулейман II скаржився на козаків польському королеві і вимагав покарання Д. Вишневецького¹⁶. Таких наїздів татарів та турків було багато і на початку XVI ст., коли була захоплена Роксолана.

Про грабінницький напад молдавського воєводи Богдана разом з татарами і турками у 1509 р. говорять багато тогочасних хронік: М. Стрийковського, М. Бельського, Б. Ваповського, Л. Деція. У липні—серпні 1509 р. війська наїздників підійшли до Галича і, не здобувши його, дійшли до Львова, а Стрийковський навіть каже, що це було 26 липня. Звідси, каже він далі, «вони повернулися на Рогатин, містечко у семи милях за Львовом, змусили здатися, спалили його, а мешканців з великою користю погнали в полон». Хроністи Бельський і Ваповський теж говорять про татарські грабежі і підпали в цьому ж році і теж називають місто Рогатин¹⁷.

Про наступний наскок татарів на українські землі згадує у своїй хроніці Ваповський (1510 р.)¹⁸, але цього разу, мабуть, татари не дійшли до земель Руського воєводства. Про похід татарів у 1511 р. говорить М. Стрийковський. Вони дійшли аж до Вільно¹⁹, правдоподібно Чорним шляхом, знову не торкаючи земель Руського воєводства. Наскок татарів у 1512 р., про який говорить Децій, знову досяг земель Руського воєводства. Вони нищили райони Буська, Львова, Белза, Красноставу і після сутички з польськими військами біля Лопушної пішли на Волинь²⁰. Про наскок татарів у 1515 р. на Подільські землі, Бучач, Тербовлю розповідають Децій, Стрийковський і Бельський²¹. У 1516 р. повторився великий татарський наскок на землі України. Татари дійшли аж до Буська, палили села, двори, міста і забрали в полон 50 тисяч душ — розповідають Децій, Стрийковський і Бельський²². Наступний наїзд татарів у 1517 р., про який згадує Стрийковський, не торкнувся земель Руського воєводства²³. У 1524 р., коли турки і татари знову грабували, палили Поділля, Львівську і Белзьку землі і знову здобули Рогатин, Роксолана була вже жінкою Сулеймана II.

На основі зібраних джерельних відомостей можна зробити висновок, що Роксолана була захоплена татарами десь між 1509 і 1516 рока-

¹⁵ Мемуари..., вип. I, стор. 19.

¹⁶ Zdanie sprawy o tatarach litewskich przez jednego z tych tatarów złożone sultanowi Sulejmanowi w. r. 1558, tłum. A. Muchliński, 1857, str. 76.

¹⁷ M. Bielskiego, Kronika, 1856, t. II, str. 952; M. Strykowski, Kronika Polska, Litewska, Zmudzka i Wszyskiej Rusi, 1846, t. II, str. 384—385; B. Wapowski, Kroniki, str. 86; J. L. Decii, De Sigismundi regis temporibus, 1521, str. 35.

¹⁸ B. Wapowski, Kroniki, str. 98.

¹⁹ M. Strykowski, Kronika, str. 361.

²⁰ J. L. Decii, De Sigismundi..., str. 59.

²¹ Там же, стор. 101; M. Bielskiego, Kronika, str. 986; M. Strykowski, Kronika, str. 386; J. L. Decii, De Sigismundi..., str. 119—120.

²² M. Strykowski, Kronika, str. 387; M. Bielskiego, Kronika, str. 989—990.

²³ Там же, стор. 391.

ми. Скільки було їй тоді років, що робила до того часу, коли стала жінкою султана? А. Кримський говорить, що вона потрапила в гарем Сулеймана Пишного у 1520 році²⁴. Йорга говорить, що у 1521 році вже народився найстарший син Роксолани Селім I²⁵.

Якщо Роксолана потрапила в татарський полон між 1509 і 1516 рр., то їй тоді могло бути не менше 10—15 років. Найправдоподібніше, що її було продано на невільницькому ринку Кафи, підлеглої турецькому султанові та його намісникові, і яка була найбільшим невільницьким містом Європи. Траплялося, що гарних молодих полонянок, яких продавали на вагу золота, спеціально готували для підвищення ціни. Їх учили музики, танцю, а часто різних наук та мов. Ймовірно, що такий шлях пройшла і Роксолана, яка винесла з своєї батьківщини вроджену красу і великий розум. Цю «школу», найправдоподібніше, пройшла Роксолана у Стамбулі. Заки повели її перед очі Сулеймана, і Роксолана покорила цього повелителя багатьох країн і народів, розумного, грізного й одночасно доброго і, як описує Йорга, гарного — з орлиним носом, довгою шиєю, тонкою бородою, меланхолійним поглядом. Вихований в дусі східних культур, арабської і перської філософії, літератури й поезії, султан, крім східних мов, знав також і слов'янські²⁶. Очевидно, османського імператора Роксолана полонила особливостями своєї духовної і фізичної краси, великим розумом, ніжністю, жіночістю, погідною, теплою, радісною вдачею. Не даремно її звали *Churgem Hasseki* — Радісною Султаншею. Розум, сила духу давали їй змогу втручатися у політичні справи імперії, її поради завжди приносили добрі наслідки.

Сучасники, як каже Гаммер, називали її сонцем його великого володіння, або *Die Russin Churgem* (Веселою Русинкою)²⁷. Оточуючі з великим подивом дивилися на її значний вплив на політичне і двірське життя, вважали її сили надприродними, а її великою чарівницею²⁸. Роль і місце Роксолани, її діяльність протирічили традиціям, які склалися в Османській феодальній імперії, духові ісламської філософії і релігії. Великий Сулейман позбувся свого гарему, поодружував своїх жінок з офіцерами армії і державними чиновниками, а сам залишився з одною «Веселою Русинкою»²⁹.

Більшість тогочасних мемуаристів і пізніших дослідників вважає Роксолану красунею. Йорга говорить про великі чорні очі, чорне волосся і криваво-червоні губи³⁰. Італійський посол в Константинополі Браганіно вважав її не так гарною, як симпатичною³¹. У неї «граціозна елегантна постать» писав А. Кримський³².

Навіть, коли вона старіла, писав у 1554 р. венеційський посол Доменіко Тревізано, — «для його величності султана це така кохана дружина, що переказують, відколи він її впізнав, відтоді вже не захотів якоїсь іншої жінки: ну, а чогось такого не робив ще ніхто з його попередників, бо у турків є звичай — міняти жінок»³³. Подібне розповідає і Гаммер³⁴.

²⁴ А. Кримський, назв. праця, стор. 186.

²⁵ N. Jorga, назв. праця, т. II, стор. 345.

²⁶ Там же, стор. 342. Сулейман II був меценатом науки і мистецтва, збудував 50 шкіл (академій), близько 120 мечетей, лазні, водопроводи, будинки вбогих і караванні станції.

²⁷ J. Hamberg, назв. праця, т. III, стор. 338.

²⁸ N. Jorga, назв. праця, т. II, стор. 345.

²⁹ Там же.

³⁰ Там же.

³¹ *Starożytności Galicyjskie*, zebrał i wydal Żegota P., 1838, стор. 24.

³² А. Кримський, назв. праця, стор. 186.

³³ J. Hamberg, назв. праця, т. III, стор. 350. До нас дійшли різні портрети Роксолани, який з них правдивий, — невідомо. Здається, що справжній, привезений німецьким послом Г. Бусбеком, зберігається в якійсь картинній галереї Відня; скульптурна копія погруддя Роксолани зберігалася до 1939 р. у Львівському науковому закладі ім. Осолінських.

³⁴ J. Hamberg, назв. праця, т. III, стор. 350.

Роксолана була матір'ю чотирьох синів і однієї дочки. Р. Йорга називає трьох синів — Селіма, Баязета, Магомета й дочку Мігрмаг (Світло Місяця), яка стала жінкою паші, а потім великого візира Рустема³⁵. Лоніцерій у своїй хроніці говорить, що імператор був опанований краєю Росси — *formositate Rossae* і, крім названих трьох, згадує ще четвертого сина Джангіса, який був хворобливий і незабаром вмер³⁶.

Далі хочемо торкнутися питання, яке особливо цікавить нашого читача, а саме: чи були якісь зв'язки між Роксоланою та її рідною землею, чи пам'ятала вона її, згадувала, старалася вплинути на долю своїх земляків, допомагала їм і тисячам невільників, галерників, які томилися в турецькій і татарській неволі? Говорити про це дуже складно. Внутрішній світ життя Роксолани, її переживання не фіксувалися на сторінках писаних джерел, мемуарів, описів сучасників тощо. Вони могли б знайти місце лише на сторінках її власних мемуарів чи щоденників, але їх не писала Роксолана. Зрештою, це вона могла робити дуже конспіративно, таємно від сучасників.

З наявних історичних джерел можна зробити один висновок — про особливо добрі взаємовідносини між Туреччиною та феодальною Польщею. Мирний договір між Туреччиною та феодальною Польщею був підписаний у 1525 р. Його повторено у 1530 р. і закріплено у 1533 р., як вічний мир, що зобов'язував до кінця життя Сулеймана II³⁷.

Не лише багато років турки не нападали на землі феодальної Польщі та Литви, але й султан наказував і своєму васалові кримському ханові не нападати на ці землі. Посол Самуель Зборовський, виступаючи на засіданні сейму у 1538 р., говорив, що і татари за наказом імператора справуються³⁸. Малу кількість татарських наїздів на землі України реєструють польські хроністи першої половини XVI ст., хоча татари і не завжди підкорялися наказам турецького султана. Правда, такі взаємовідносини були вигідними і Польщі, і Туреччині, яка воювала з Габсбургами. З другого боку, особливість цих добрих взаємовідносин підкреслює складна політична обстановка, що створилася в тогочасній Європі. Численні європейські католицькі держави організували антитурецьку коаліцію під керівництвом римських пап. Папська курія робила тиск на католицьку Польщу, вимагала допомоги Габсбургам. Єдиної політичної лінії в цих справах не було в самій Польщі. Антитурецька партія на чолі з гетьманом Тарновським готувалася до війни з турками³⁹.

Про послів турецького султана з дружніми листами до польського короля у 1525 р. говорить Б. Ваповський. З листами Сулеймана II, повними приязні, дружби і миру, приїжджав до польського короля у 1530 р. посол Кердей⁴⁰. Нове посольство з подарунками й обіцянками допомоги проти будь-якого ворога повторилося у 1533 р.⁴¹ Про те, що султан забороняв татарам нападати на землі феодальної Польщі, згадує у 1532 р. Й. Бельський⁴². Посольство з турботами про здоров'я короля і дружніми побажаннями надіслав Сулейман у 1535 р. У 1538 р. дружній лист султана запрошував короля на свято обрізання трьох синів Сулеймана і на весілля його дочки⁴³.

Дуже цікавими свідченнями про взаємовідносини між Роксоланою

³⁵ N. Jorga, назв. праця, т. II, стор. 345.

³⁶ *Chronicorum Turcicorum...*, стор. 97.

³⁷ *Historia Polski*, t. I, cz. 2, 1957, стор. 207.

³⁸ *Zbiór pamiętników...*, стор. 18.

³⁹ *Listy hetmana Tarnowskiego do Albrechta z r. 1554 o taktyce wojennej z Turkami*, przez Wł. Bogatynskiego, *Przegląd Historyczny*, 1913, str. 94.

⁴⁰ B. Wapowskiego, *Kroniki*, str. 244—245.

⁴¹ Там же.

⁴² M. Bielskiego, назв. праця, стор. 1058.

⁴³ Там же, стор. 1070.

і польськими королями є два її листи до Сігізмунда II Августа⁴⁴. Перший лист — це дуже тепле привітання короля з нагоди вступу на королівський престол (1548 р.). Крім листа, у якому далеко не все писалося, Роксолана багато слів передавала через свого слугу довіреного Хасана «...ми і послали нашого слугу Хасана Агу і просили Вас дуже, щоб і після того, як він з божою поміччю прибуде, Ви повністю повірили всьому тому, що він представить Вашій Величності, тому що воно повністю походить від нас»⁴⁵. Другий лист Роксолани був відповіддю на лист королівський і на ненаписані слова, що їх передавав король слугою Хасаном⁴⁶. Вона підтверджує, що «...це зробило йому (Сулейману) таку велику радість, що не можу висловити, і він сказав, що зі старим королем ми були наче два брати і якщо подобається всеблагому богу з цим королем ми будемо, як батько і син». Роксолана просить короля, якщо він буде мати якусь справу до султана, хай звертається до неї — «Я буду цим цікавитися і буду говорити десять разів більше для добра і в користь Вашої величності...»⁴⁷. Звідкіля взялася ця небуденна приязнь, яке її джерело? Слова листів — не дипломатичні формули, не особливості східного стилю, яким користувалася Роксолана, а за ними криється щось більше, якась близькість. Може, це турбота про рідну землю, яка була під пануванням польського короля, і намагання султанші допомогти їй різними способами?⁴⁸.

В іншому листі Сулеймана II до польського короля, писаному дещо пізніше, султан говорить, що йому минуло 60 років, а також про Селіма сина Роксолани, як про свого наступника і хоче, щоб приязнь, яка була між ними, перейшла до їх синів. Листа султан передав через польського посла Опалінського, бо пише «Посол Твій Опалінський скаже тобі, в якому щасті бачив Твою сестру, а мою Дружину...»⁴⁹. Чому Сулейман називає Роксолану сестрою польського короля, чи це духовне братство походження з одної землі? Здається, що на Стамбульському дворі, серед двірських кіл була створена версія, що Роксолана не є простою полонянкою, а сестрою польського короля. Цю думку, напевно, підтримувала і Роксолана. У житті та діяльності Роксолани були і тіні, що про них розповідають сучасні джерела, а також дослідники історії Турецької імперії. Її підступність, послідовне здійснення планів, і навіть жорстокість були пов'язані з турботами за майбутнє її дітей, з боротьбою за імператорський престол між її синами і синами першої жінки Сулеймана — Босфорани. Вона хотіла, щоб спадкоємцем на імператорському престолі був її син Селім, і досягла наміченої мети. За допомогою зятя Рустема, якому теж допомогла стати великим візирем, та інших близьких їй людей, створила атмосферу підозри, переконала султана, що син черкески Босфорани Мустафа готує переворот і збройною рукою хоче захопити імператорський престол⁵⁰. Лоніцерій, згадуючи про це, називає її підступною жінкою, яка вперто йде до своєї мети⁵¹.

Мустафа був намісником Магнезії, а потім Амасії. У 1553 р. на територію Малої Азії прибув сам султан з військами. Він запросив сина у свою ставку, а коли той, нічого не підозрюючи, з'явився до батька,

⁴⁴ Listy Roxolany, Sz. Askenazy, Kwartalnik Historyczny, 1896, str. 113—114.

⁴⁵ Листи Роксолани були писані турецькою мовою. Обидва перекладені на французьку мову першим товмачем Сігізмунда Августа Крутті. Французькою мовою були надруковані у Квартальнику Гісторичному.

⁴⁶ Там же.

⁴⁷ Listy Roxolany..., стор. 113—114.

⁴⁸ Цим же посланцем Роксолана надсилає королеві подарунок: дві пари білизни (сорочки, кальсони) з поясом, 6 хусточок і рушник, з обіцяркою пізніше зробити і прислати спеціальну білизну.

⁴⁹ Zbiór pamiętnikow..., т. II, 237, Przeważna legacja..., стор. 169.

⁵⁰ Chronicon Turcicorum..., стор. 99.

⁵¹ Там же, стор. 99—100.

Сулейман наказав семи німим євнухам схопити його і задушити⁵². Смерть Мустафи викликала незадоволення і бунт відданих убитому яничарів.

Подібні явища не були чимсь новим серед пануючих династій феодальної Європи. Чимало вбивств братів, синів, батьків записано і на сторінках історії Турецької імперії. Не було згоди і між синами Роксолани — Селімом і Баязетом. Боротьба між ними закінчилася смертю молодшого, здібнішого Баязета. Це, здається, прискорило смерть Роксолани (1558 р.). Здібності престолонаслідника Селіма були обмежені і багато шкоди державним справам завдавали його невгамовність та пицтво.

Сучасники розповідають і про добродійність Роксолани. Вона збудувала у Стамбулі мечеть з школою, харчівню і притулок для вбогих⁵³. Її стараннями на жіночому базарі, на одному з семи горбів старого Константинополя, була збудована величава будівля-мавзолей Сулейманія, в якому поруч з найбільшим імператором Османської імперії похоронена Роксолана.

Я. КІСЬ

---

⁵² *Chronicorum Turcicorum.*, стор. 101; A. G. Busbequi, стор. 61.

⁵³ J. Hammer, назв. праця, т. III, стор. 350.